

УДК 930.2(470):929.731(469):323.285"1908"

Г. І. Казаков

ВИСВІТЛЕННЯ ЛІСАБОНСЬКОГО ЦАРЕВБИВСТВА 1908 р. НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті автором на основі матеріалів періодичних видань Російської імперії, розглядається одне з найбільш відомих та резонансних вбивств монарших осіб початку XX ст., а саме лісабонське царевбивство. Автор робить акцент на аналізі подій, які тією чи іншою мірою мали відношення до вбивства. Робиться узагальнення стосовно можливих причин та винуватців, на яких вказувала тогочасна преса.

Ключові слова: лісабонське царевбивство, періодична преса, Португалія, вбивство монаршої особи.

З розбудовою незалежності України відбувається розширення джерелознавчого масиву історичної науки. У сферу історичних досліджень вводяться нові групи джерел: джерела усного походження, статистичні, наративні, періодична преса. Періодична преса є своєрідним джерелом. З одного боку, вона є суб'єктивною, адже кожна стаття написана конкретним кореспондентом, який має свою точку зору на ту чи іншу подію, окрім цього існує певна цензура з боку держави. З іншого боку, періодична преса наприкінці XIX ст. була основним джерелом, завдяки якому можна було отримати останні новини з держави та світу.

Метою статті визначено на основі матеріалів періодичної преси Російської імперії дослідити зміну ситуації у Португалії у зв'язку із лісабонським царевбивством.

Історіографію вказаної проблематики варто поділити на дві групи: перша – це ті дослідження, в яких на основі періодичної преси аналізується ситуація у Європі кінця XIX – початку XX ст (А. Акопов, Є. Аксенова, С. Чернік) [1; 2; 3]; друга – це власне історіографія Лісабонського царевбивства. Проте, єдиних досліджень присвячених вказаній проблематиці немає. Лісабонське царевбивство досліджується в контексті біографічних праць присвячених Карлосу I (Е. Нобре, Х. Пінто) [4-6] та робіт, в яких аналізується португальська історія окремого періоду (Д. Веллер, Дж. Морейс) [7; 8].

1 лютого (19 січня за старим стилем) 1908 р. близько шостої години вечора відбулося вбивство португальського короля Карлоса I та його старшого сина Луї-Філіпа. Окрім вищезазначеного був поранений його молодший син Мануель, який в подальшому унаслідок цих подій посів на престол. Газетна періодика усього світу, в першу чергу Європи, почала обговорення вбивства. В тому числі значну частину газети, присвяченому огляду закордонних новин, виділялись з метою огляду ситуації в Португалії і в періодичних виданнях Російської імперії.

Причинами масового обговорення вбивства була саме персона вбитого – король. Подібні вбивства в першу чергу дозволяли збільшувати тираж періодичних видань, як це було в 1903 р. після вбивства королівської сім'ї в Сербії. Крім цього, воно щонайменше вплинуло на зміну сил у Європі та місця Португалії у політичних орієнтирах інших провідних держав світу. У найбільш несприятливому повороті подій воно могло призвести до військового конфлікту на Піренейському півострові, у який певною мірою були б залучені усі держави Європи.

У Російській імперії перші відомості про вбивство надаються в газетах "Новое время" та "Биржевые ведомости" від 3 лютого (21 січня) 1908 р. [9; 10]. Основну причину вбивства автори газетних публікацій вбачали в проголошенні диктатури міністра-президента Франко, проти якої виступали усі провідні політичні сили португальського королівства: лібералів, республіканців, прихильників старого порядку. Так у газеті "Биржевые ведомости" від 3 лютого (21 січня) вказувалось: "Либералы увидели в ней нарушение конституции; республиканцы сочли ее за попытку к возвращению абсолютизма; слои заинтересованные в сохранении старого порядка, обеспечивавшего им прибыльные синекуры, убоялись утраты их при новом порядке. Диктатура, установленная с благими целями обновления разлагавшегося государственного строя, встретила явное и тайное противодействие со всех сторон" [9, с. 3].

В періодичних виданнях, починаючи від 4 лютого (22 січня), повсюдно вказується про вбивство португальського короля та робиться спроба аналізу майбутнього розвитку Португалії в умовах, які склались. Важливе місце вказаній проблематиці відводиться в регіональній щоденній газеті "Приазовский край". Починаючи від 22 січня та завершуючи 3 лютого (за старим стилем) у вказаній нами газеті публікувався розділ "Події у Португалії", у якому друкувались вирізки з періодичних видань, як Російської імперії, так і деяких європейських держав, присвячених досліджуваній нами події. Також певне місце Лісабонському царевбивству відводилось у газетах "Русское слово" та "Раннее утро". Решта періодичних видань Російської імперії обмежились лише констатацією факту про вбивство, після чого про нього не згадувалось [11; 12].

Так, згідно з даними, які наводились в окреслених нами виданнях, вже наступного дня після вбивства починаються арешти можливих винуватців [11, с. 2]. Окрім цього відбувається загострення ситуації в країні. Так, газета "Русское слово" повідомляла: "В городе сильно возбуждение. Опасаются взрыва народных страстей" [12, с. 3]. Відбувались напади пересічного населення на державні установи: банки, поліцію, управлінські установи на місцях [11, с. 2]. Ситуація в країні призвела до передислокації англійської та іспанської ескадри до кордонів Португалії; відбувалась мобілізація іспанських військ на кордоні [13, с. 2]. Подібна позиція закордонних держав на нашу думку полягала в двох причинах. По-перше і Англія, і Іспанія побоювались, що подібні бунти перекинуться на їхні держави (власне це була офіційна причина мобілізації) [11, с. 2].

Другу причину, на нашу думку, складає те, що ситуація в Португалії могла вплинути на саму сутність монархічної системи правління та до падіння монархії у Португалії. Як наслідок, сусідні із Португалією держави зазнали б від цього найбільшого впливу, що могло перерости в скасування монархічного режиму і у решті європейських держав. Підкріплюють вказану тезу і заяви провідних політиків Франції, Німеччини та Іспанії, які публікувались в газеті "Приазовский край". Сутність цих заяв зводилась до того, що в Європі побоювались приходу республіканської партії до влади та встановлення республіканського режиму в Португалії [11, с. 2; 14, с. 4].

Позиція Іспанії та Англії стосовно Португальського королівства не обмежувалась мобілізацією збройних сил у регіоні. Державні та приватні корпорації вказаних держав припиняють будь-які ділові відносини з Португалією. Зокрема, у період січень-березень 1908 р. до Португалії було відправлено усього 1 корабель з Іспанії, і той з португальськими громадянами. Кордони між цими державами також були закритими [12, с. 3]. Велика англійська фірма з м. Глазго, отримавши замовлення від Португалії, відмовила. Офіційною причиною цьому було: "... мы не желаем иметь никаких деловых сношений со страной, где убивают королей и прославляют убийц" [15]. Скасування будь-яких економічних відносин було вигідним для цих держав ще й у зв'язку з тим, що життя короля було застраховано на солідні суми у двох державах одночасно. Зокрема, в газеті "Русское слово" за 9 лютого (27 січня) наголошувалось: "жизнь убитого застрахована... в одной английской компании на миллион франков и в одной испанской – на 1100000 франков" [16]. Враховуючи, що зазначені суми були не маленькими на той час, скасування відносин були вигідними для державних страхових компаній.

Прикладом іспанських та англійських корпорацій скористалась і Німеччина, уряд якої скасовує усі відносини в економічній сфері з Португалією до моменту "становлення стабільної влади" [13, с. 2]. А 8 лютого (26 січня) Німеччина направила до португальських берегів ескадру з 9 крейсерів [17, с. 3].

В періодиці за 4 лютого (22 січня) друкуються співчуття європейських монархів та парламентів, щодо смерті португальського короля та інфанта, адресовані здебільшого королеві-матері. В цьому контексті цікавою є газета "Приазовский край", у якій опубліковані ноти співчуття правителів Франції, Німеччини, Іспанії, Англії, США та Російської імперії [11, с. 2]. Найбільше місце було приділено телеграмам російського монарха, які виділялись поміж інших розміром та тим, що лише від його імені були відправлені телеграми, як королеві, так і її синові. Наведемо приклади цих нот співчуття: "Ее величеству королеве. Глубоко потрясенные страшным несчастьем, так жестоко поразившем ваше сердце матери и супруги. Императрица и Я в эту минуту испытания просим ваше величество принять выражение Нашей прочувствованной симпатии и Нашего искреннего участия в вашем горе"; "Его величеству королю. Из самой глубины Своего сердца выражаю вашему величеству Свои горестные соболезнования по поводу жестокого испытания, постигшего вас, и уверения в искреннем участии, которые Я принимаю в печали вашей, вашей семьи и вашей страны" [11, с. 2; 12, с. 4]. Вказані фрази були нормою для тодішнього світу. Проте, метою періодичної преси Російської імперії було показати засмученість монарха подією, яка трапилась, тим самим відбувалось формування його іміджу серед підданих. На формування іміджу "засмученого монарха" мало вплив і встановлення 24-денного трауру, у зв'язку зі смертю португальського правителя.

Чільне місце періодична преса відводила розвитку ситуації у ході розслідування вбивства монархічних персон. Висувались різні гіпотези щодо причини та винуватців вбивства. Зокрема в "Приазовском крае" за 7 лютого (25 січня) відбулась спроба узагальнити усі гіпотези, які висувались, як у європейській періодиці, так і газетах Російської імперії. Щодо причин вбивства, то єдиною вірною вважалось, що вбивство відбулось через диктаторський режим, поступове становлення якого відбувалось в країні. Зокрема, ліві сили паризького парламенту проголосили, що "убийство произошло в связи с диктаторскими замашками короля" на що праві та центристи відповіли, що король не винуватий, а єдиною винною особою є Франко [14, с. 4]. Стосовно цієї заяви ми можемо не погодитись, адже Франко провадив свою політику лише зі згоди монарха. Крім цього, подібні взаємовідносини були вигідні обом сторонам, адже Франко збільшив щорічне фінансування правлячої сім'ї на 800 тисяч франків [18, с. 3].

Висувались й інші ймовірні причини вбивства: вбивство замовлено урядами Англії та Іспанії; вбивство організовано королевою [14, с. 4]. Перша із вказаних причин вважалась за ймовірну у зв'язку з політикою, яку одразу після смерті португальського короля почали провадити уряди цих країн. На користь другої причини вказували те, що королева єдина, хто не отримав жодної подряпини після нападу. Окрім цього, королева після смерті мала б отримати 2 мільйони франків. Вказані причини вже за кілька днів просто перестали обговорюватись, і жодних розслідувань у цьому плані не велось. Тому ані спростувати, ані підтвердити їх ми не в силах.

Відмінні риси ми зустрічаємо і в описуванні самого процесу вбивства. По-перше, різні газети наводили різну кількість учасників (від 5 до 20). По-друге, різні періодичні видання по-різному зображували вбивць: одяг; зброя, яка використовувалась; національна належність.

Незрозумілою є і позиція поліції під час скоєння злочину, що певною мірою можна назвати співучастью. Більше того, газетами висувалась гіпотеза стосовно того, що поліцейському управлінню було відомо про замах, який готується. Однак офіційних доказів відносно даної гіпотези оприлюднено не було. Про вказану нами співучасть свідчить і те, що полісмени, які охороняли під'їзд до палацу не помітили озброєних осіб, особливо якщо таких було більше 10, тоді як поліцейських було близько 100. Окрім цього, поліцейські підпустили групу озброєних людей впритул до монарших осіб, що в меншій мірі може вказувати на некомпетентність поліцейських органів, що, на нашу думку, є малоімовірним [14, с. 4].

Вказані вище факти дають нам змогу припустити, що лісабонське царевбивство було політичним вбивством, організованим якоюсь впливовою політичною силою, а не групою екстремістсько налаштованих

осіб (терористичних організацій), незадоволених політикою правлячого уряду. На користь думки, що винуватцем була не терористична організація вказує і той факт, що "Ни одна из партий или организаций не хочет принять на себя ответственность за убийство короля" [19]. В свою чергу будь-яка терористична організація після скоєння якогось злочину завжди бере на себе відповідальність.

В європейській періодичній пресі відокремлювались два можливих винуватця у вбивстві: республіканська партія та анархісти. Проте обидві сторони вказували на непричетність у скоєному. Крім цього вони намагались використати вбивство, як елемент політичного піару. Тобто, вказуючи про непричетність, вони в свою чергу звинувачували у вбивстві іншу політичну силу. Так в газеті "Русское слово" писали: "Республиканская партия опубликовала сообщение, что она не причастна к смерти короля и его сына... Анархисты также отрицают свое участие в убийстве и приписывают его республиканцам" [19].

Згідно з офіційною версією, яка публікувалась в періодиці Російської імперії наголошувалось: "Покушение против короля Карлоса и диктатора Франко организовано было многими политическими деятелями. Некоторые из них состоят членами нынешнего правительства в Португалии. Наемным убийцам уплачено было: одному – 100 000, а другому – 50 000 франков, причем тщательно подготовлена была для них возможность скрыться. Однако, в происшедшей суматохе погибли наследник престола и убийцы" [20]. Було заарештовано понад 300 осіб, яких звинуватили у скоєнні вбивства [21, с. 2].

Проте, дослідник лісабонського царевбивства Е. Нобре висував гіпотезу, що винуватцем все ж таки була республіканська партія. На це вказує те, що вказана політична сила отримала найбільший зиск зі смерті монаршої особи: отримала найбільшу кількість місць у парламенті та її представник посів посаду міністра-президента; зростає популярність республіканської партії серед народу; у 1910 р. у ході революційних подій та становленні Першої португальської республіки основну владу в державі отримують республіканці. Звинувачення ж правлячих кіл дало змогу республіканцям отримати владу в державі [6, с. 134-138]. Однак, вказана гіпотеза є лише припущенням, висунутим на основі аналізу подальшої ситуації в Португальському королівстві, яке на сьогодні не можливо підтвердити документально.

Таким чином, лісабонське царевбивство, яке було скоєно у 1908 р. мало суттєвий вплив на європейську історію. Як наслідок, висвітлення вказаної події відбувалося в усіх періодичних виданнях Європи. У тому числі ряд періодичних видань Російської імперії (особливо газети: "Приазовский край", "Русское слово" та "Раннее утро") приділяли вказаній події колонку у своїх виданнях. При цьому, періодика не обмежувалась лише констатацією подій, які відбувались в Португальському королівстві, але й висувала власні припущення відносно причин та винуватців вбивства. Подібні міркування в цілому зводились до політичного характеру, а можливими замовниками називали республіканців або анархістів.

Джерела та література

1. Акопов А.А. Формирование образа врага на страницах газеты "Северокавказский край" в годы Первой мировой войны: автореф. дис... канд. истор. наук / А.А. Акопов. – Пятигорск, 2008. – 17 с.
2. Аксенова Е.П. История народов Центральной и Юго-Восточной Европы в русской революционно-демократической периодике 50-60-х гг. XIX в.: автореф. дис... канд. истор. наук / Е.П. Аксенова. – М, 1983. – 18 с.
3. Чернік С. Політична криза в Сербії 90-х рр. XIX ст. у висвітленні газетної періодици України / С. Чернік // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип. XXXV. – С. 333-337.
4. Nobre E. Duelos & Atentados [Duels and Assassination Attempts] / E. Nobre. –Lisbon: Quimera Editores. – 2004. – 232 pp.
5. Nobre E. Amélia, Rainha de Portugal [Amélia, Queen of Portugal] / E. Nobre. Lisbon: Quimera Editores. – 2006. – 192 pp.
6. Pinto José Manuel de Castro (2007). D. Carlos (1863-1908) A Vida e o Assassinato de um Rei [D. Carlos (1863-1808): The Life and the Assassination of a King] / J. Pinto. – Lisbon: Plátano Editora. – 2007. – 317 pp.
7. Morais J. Regicídio [Regicide] (in Portuguese) / J. Morais. Lisbon: Zéfiro. – 2007
8. Wheeler D. Republican Portugal: A Political History, 1910-1926 / D. Wheeler. Wisconsin: University of Wisconsin Press. – 1978. – 356 pp.
9. Убийство португальских короля и наследного принца // Биржевые ведомости. – 1908. – 21 января. – С. 3
10. Убийство португальского короля // Новое время. – 1908. – 21 января. – С. 5
11. Приазовский край. – 1908. – 22 января. – С. 2
12. Убийство португальского короля и наследного принца // Русское слово. – 1908. – 22 января. – С. 3-4
13. К убийству в Португалии // Приазовский край. – 1908. – 23 января. – С. 2-3
14. К событиям в Португалии // Приазовский край. – 1908. – 25 января. – С. 4
15. Русское слово. – 1908. – 5 марта
16. Русское слово. – 1908. – 27 января
17. К событиям в Португалии // Приазовский край. – 1908. – 26 января. – С. 3
18. К событиям в Португалии // Приазовский край. – 1908. – 27 января. – С. 3
19. За границей: Кем убит португальский король? // Русское слово. – 1908. – 26 января
20. События в Персии // Русское слово. – 1908. – 21 июня
21. К событиям в Португалии // Приазовский край. – 1908. – 29 января. – С. 2

Казак Г. И. Освещение лисабонского царевбивства 1908 г. на страницах периодических изданий Российской империи

В статье автором на основе материалов периодических изданий Российской империи рассматривается одно из наиболее известных и резонансных убийств монарших особ начала XX в., а именно лисабонское царевбивство. Автор делает акцент на анализе событий, которые в той или иной степени имели отношение к убийству. Делается обобщение относительно возможных причин и виновников, на которых указывала тогдашняя пресса.

Ключевые слова: лисабонское царевбивство, периодическая печать, Португалия, убийство монаршей особы.

Kazakov G. I. Lighting the Lisbon regicide in 1908 in the pages of periodicals of the Russian Empire

In the article the author on the basis of periodicals of the Russian Empire, is considered one of the most famous and resonant kills monarchs of the early twentieth century, namely the Lisbon regicide. The author focuses on the analysis of the events, which are more or less had to do with the murder. To generalize about the possible causes and perpetrators, at which point the then press.

Keywords: the Lisbon regicide, periodicals, Portugal, killing monarchs .

УДК 327(47+57:438)"1919/1921"

И. А. Скубий

ЮЗЕФ ПИЛСУДСКИЙ И ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА ПОЛЬШИ ПО ОТНОШЕНИЮ К СОВЕТСКОЙ РОССИИ В НОЯБРЕ 1918 – ЯНВАРЕ 1919 ГОДОВ (ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье рассматривается вопрос о генезисе польско-советского конфликта в первые месяцы существования II Речи Посполитой. Делается вывод, что Юзеф Пилсудский, руководивший восточным вектором внешней политики Польши, сформировал своё отношение к Советской России на основе информации, предоставленной польской разведкой, и переговоров с немецким военным командованием Ober Ost'a. Выяснено, что занятие Красной армией Вильно было воспринято польским главнокомандующим как начало военного конфликта между двумя странами.

Ключевые слова: большевизм, Советская Россия, Ober Ost, Вильно, Германия, Польша, Юзеф Пилсудский.

После провозглашения независимости Польши 11 ноября 1918 г. перед руководством страны сразу же встал вопрос о линии поведения в отношении политических сил, боровшихся за власть на просторах бывшей Российской империи: белыми армиями, большевиками и национальными движениями. При этом "Большевия", "Советы", "Совдепия" сразу же оказались в центре внимания создающихся властных структур II Речи Посполитой. Именно такими терминами обозначалась Советская Россия во внутренней документации польских государственных учреждений, позднее перекочевавшими на страницы польской прессы. Источником сведений о перипетиях Гражданской войны служили донесения Польской военной организации (Polska organizacja wojskowa – ПОВ), гражданских и военных беженцев, прибывающих с российской территории и т.д. Вся наиболее важная информация о происходящих в России событиях аккумулировалась в структурах Генеральной адъютантуры Верховного командования – личном военном аппарате Юзефа Пилсудского, "коменданта", "начальника государства", объединившего под своим руководством Войско Польское и определявшего восточную политику Польши. Следует подчеркнуть, что иностранная и польская пресса, много писавшая о Гражданской войне в России, также являлись ценным источником информации для Пилсудского и его ближайшего окружения. Однако сведения, попавшие в Генеральную адъютантуру по агентурной линии или от польских эмиссаров, действовавших за границей, проходили тщательный отбор, обладали более высоким статусом и, несомненно, именно они первыми принимались во внимание при анализе внешнеполитического положения Польши.

Проблематика зарождения польско-советского военного конфликта и его начальной фазы изучалась польскими и российскими историками. Здесь необходимо упомянуть работы Анджея Новака [1], Гжегожа Зацкевича [2], Анджея Гарлицкого [3], Ежи Боженского [4], И. В. Михутиной [5] и Г. Ф. Матвеева [6]. Однако этот вопрос рассматривался либо сквозь призму польско-советских дипломатических отношений и набравшей обороты войны, либо как часть биографических студий, посвященных Юзефу Пилсудскому. Таким образом, вне исследовательского поля остаётся аспект информационного обеспечения польского руководства относительно внешней политики Советской России. Соответственно, для раскрытия данной проблемы были сформулированы следующие цели: 1) показать характер информации о действиях большевиков, поступавшей в распоряжение Пилсудского; 2) осветить первоначальные шаги польского Генерального штаба, направленные на установление контроля над "северо-восточными креслами" Польши и городом Вильно; 3) охарактеризовать позицию, занятую Пилсудским после января 1919 года по отношению к Советской России.

На геополитическую ситуацию в Восточной Европе существенное влияние оказывал ещё один значительный фактор – Германия, которая даже после подписания Компьенского перемирия имела в своём распоряжении хорошо обученную, но сильно деморализованную армию. Ситуация осложнялась тем, что территория Белоруссии и Литвы в последние месяцы 1918 г. контролировалась немецкой оккупационной администрацией – Верховным командованием всеми германскими вооруженными силами на Востоке – Обер Остом (Oberbefehlshaber der gesamten deutschen Streitkräfte im Osten – сокращенно "Ober Ost"), разделённого на три административных района: Белосток-Гродно, Литву и Курляндию. Таким образом, на бывшем восточном фронте Первой мировой войны были сконцентрированы значительные части кайзеровской армии, имевшей подавляющее превосходство над недавно созданным Войском Польским.

Сразу после прихода к власти Пилсудский довольно скупно выражался насчет своих взаимоотношений с большевистским режимом в России. Уже позднее, в начале февраля 1919 г. он описывал первые месяцы